

Malaccal teljes éveink

Fenyegetőnek tűnt a nagy, kétemeletes, rideg épület és a magas, félköríves, nehezen nyíló kapu, amelyhez tizenhárom lépcsőn kell felmenni. A két bőrönddel túl magasnak találtam az emeleteket; a Monarchiát sem arra találták ki, hogy jól érezze magát benne az ember. Nem tetszett a lépcsőház fordulójában látható nagyméretű kép, az Athéni Iskola. Nem a másolat gyatra minősége miatt visolyogtam, később kétszer is láthattam az eredeti freskót a Vatikánban a Raffaello-teremben, és az sem tetszett. A kollégium épületének előszecessziós pompája a folyosón véget ért, a külső, négyszemélyes szobán át megközelíthető hatfős belső sarokszoba berendezése már jobban emlékeztetett az én koromra: három darab emeletes vaságy megsüppedt sodronyokkal, hat darab keskeny, fém öltözőszekrény – ilyen volt a gyárban is iparitanuló koromban, alig fért el benne valami –, három egymásnak tolt ütött-kopott íróasztal, körülöttük négy székkal, továbbá két mennyezeti érő ablak, amelyekről a Körteret is látni lehetett volna, ha a fák nem annyira terebélyesek. A másodéves Galamb Laci volt éppen otthon, nem hivatalos szobaparancsnoki minőségében ő utalta ki nekem az ajtótól balra a felső ágyat; barátságosan, gunyoros lenézéssel gólyának nevezett, mint aztán egy éven át a felsősök mind.

Harmadik éjjel arra ébredtem, hogy valaki mászik be az ágyamba. Bártorkodtam megjegyezni, hogy eltévesztette a címet; azt morogta: „aludjál”, fejtől-lábtól elhelyezkedett, a fejére húzta a paplanomat és elalélt. Már épp arra az elhatározásra jutottam, hogy akkor pedig bemászom az ő ágyába, amikor felült, szembehányt, leugrott, végighányta a székeket a rájuk tett ruhákkal, a nyitott ablakon át az Eötvös Könyvtár párkányát, majd felugrott a három egymásnak tolt asztalra, azokon átszökellvén fejest ugrott a saját felső ágyába, és már aludt is. A többiek békésen húzták a lóbőrt. Felmértem, hogy

hiába állnék neki a takarításnak, a fejemre húztam a paplant, és elaludtam. Másnap arra ébredtem, hogy azon vitáznak, ugyan ki volt a tettes; ő maga is őszintén el volt ámulva. Aztán nekiláttunk takarítani. A ruháinkat hagytuk a végére, kisikáltuk a mosdóban, aztán kilógattuk az ablakon. Galamb Laci emlékeztetett rá, mit mondott nekem két nappal korábban: „Előre megmondtuk, gólya, hogy pakold el a ruhádat!”

Apám, aki a szabadságáról még nem utazott vissza belgrádi állomáshelyére, beszámolómat meghallgatván arra kért, hogy két hétig még legyek türellemmel, aztán meglátjuk.

Két hét múlva én is mentem kocsmázni, és többé nem hagytam elől a ruhámat.

Tartottam tőle, hogy pesti voltom nem jó ajánlólevél, de soha nem éreztették velem. A vidékiek joggal hitték, hogy kimaradtak valamiből vagy mindenből, ami fontos, ami a pestieknek megadatott, és a valóban létező számos fővárosi előny mellé nem létezőket is képzelegnek. A fővárosiak nem sejtik, hogy akaratlanul is sértő módon tudnak viselkedni. A hatvanas években még nagy volt a társadalmi mobilitás, ugyan nem volt lehetetlen a beilleszkedés, de akkor is nehéz volt. Rossz korokban előfordul, hogy az egész országot tönkreteszi az ifjúkori mellőzöttség érzetéből fakadó élethosz- szig tartó irigység és bosszúvágy.

Nálunk hajnalig lehetett ultizni, a külső szobából is behoztuk a székeket, a kibicek az alsó ágyakra ültek. Mindig volt kenyér a menzáról, szalonna és lekvár a hazaiból, párizsi a Bartók Béla úti kisközérből. A Gamza nevű bolgár kadarka járta, meg az albán Raki Rushi; kevertet nem ivott senki, a rumot kevesen szerették. A Terv és a Kossuth, ünnepi alkalmakra a Kék Daru dívott, a füstszűrős Fecskét megvetés sújtotta, én Harmóniát szívtam. Gyorsan megtanultam, hogy lehet a legnagyobb zsvajban is aludni vagy dolgozni. Az első félévben még bekóvályogtunk a nyolckor kezdődő órákra, a második félévben épp elértük a tízig tartó reggelit, a harmadik félévtől kezdve a napot az ebéddel kezdtük, de volt, hogy még a fél hármas zárást is lekéstük; ha délelőtt tartottak katalógust, a pestiek írták be a nevünket.

A szekrényeket lakattal lehetett zárni, a bőröndöknek a szekrény tetején és az alsó ágy alatt volt a helyük. A romlandót necbe téve lelógattuk a párkányról, amit az Eötvös Könyvtár dolgozói időnként nehezményeztek, megkaptuk a letolást a diákbizottságtól, és lógattuk tovább. Maradék húslevest

is tároltunk a szekrény tetején; ha megsavanyodott, újraforraltuk az alsorsori konyhában.

A mosdó a keresztfolyosókról nyílt. Zuhanyozni az alagsorban lehetett, heti egyszer szolgáltatott melegvizet; télen nem nagyon volt kedve az embernek két emeletet lefelé battyogni a hidegben, elegendőnek találtuk a tenyérbe vett vízzel végigmosakodni. A mosdóban lavór nem volt, tócsa annál inkább, katonás volt a hangulat. A vécéajtón letörött vagy el-elakadt a retesz. Legnagyobb sikeremet az alkotóköri felolvasásokon „Egzisztencialista alaphelyzet” című krockimmal arattam: bennragadok a vécéfülkében, hiába dörömbölök, nem jön senki, felmászom az ajtó tetejére, megpróbálom kipréselni magam a szűk résen, de beakadok, se ki, se be, és ott maradok lógva örökre.

A gólyákat – a szobánkban hárman voltunk – többen is hamar szemrevételezték.

A diákbizottság az évi titkára, Kiss Sándor kezdte, be-benéztek a nevelőtanárok is: Bertalan László, a filozófus és Pusztai Ferenc, a nyelvész; egyszer Szabics Imre is bejött, pedig nem voltunk francia szakosok. Október közepén észlelték, hogy szakállat növeszték, és szóltak, hogy a félévi vizsgákra vágjam le, különben már a felelés megkezdése előtt kirúgnak. Két szakállas volt a koleszban mindössze, Visy Zsolt és Szúnyogh Pál; máig nem tudom, mitől élvezett mentességet az '56-ra utaló renitens magatartás vádja alól a hívő katolikus régész éppen úgy, mint a párttag. Nem a kollégium kurucos szelleme hatott rám, amit utólag konstruáltak. Kamaszkori dackorszakomat éltem, és annál inkább munkált bennem a feltűnési viszketegség, mennél kevésbé sikerültek az írásaim, és mennél jobban zavart, hogy még nem voltam nővel. Lengedező vörhenyes szakállam ellenére félévkor kitűnő lettem, Könczöl Csaba pedig egyetlen négyessel jeles; híre ment, és tovább szaporodtak a látogatók. A szokásos linkeskedő duma ellenére a tudás és a szorgalom, tapasztaltuk csodálkozva, nagy megbecsülésnek örvendett. Nem tudhatták, hogy kivételesen jó középiskolákból jöttünk, és megtanítottak tanulni. Másodévtől szakkollégisták lettünk és bejárhattunk a könyvtár raktárába, látogathattuk a kollégiumban tartott különórákat, és bár csak egy évvel később lett kötelező a szakkollégisták számára a nyelvóra, bejárhattunk bármelyikre (éppen kezdtem angolul tanulni).

Orosz szakon kedveltem az ószlávós Balczyk Emil professzort, Páll Ernát pedig, az orosz generatív grammatika tankönyv szerzőjét nagyon szerettük; végzés után egy éven át még műfordító szemináriumra jártunk hozzá hatan, Mandelstamot, Ahmatovát, Andrej Belijt elemeztük és fordítottuk. A szörszálhasogató magyar nyelvészetet elviselhetetlennek találtam. Szabol-

csi, Pándi órát elkerültem. Király István egyik Babits-előadására bementem, elemzés közben zokogni kezdett, annyi nekem elég volt. A külső előadó régi magyaros Pirnát Antalnak volt a legmélyebb tudása és a legfinomabb humora; Weber Antal időnként szellemeskedett; a kollégiumban is órát tartó Czine Mihály újat tudott mondani a határon túliakról (egyik kedvencemet, a *Függőleges lovak* című Kányádi-kötetet ő adta a kezünkbe).

A kollégiumban Németh G. Béla is tarthatott szemináriumot, akinek az egyetemen alig osztottak órát. József Attila *Eszmélet* című versét elemezte, az első órán hevesen vitatkozni kezdtem, és nem jártam többé. Pár évvel később egy konferenciára írt előadásomat elkérte az *Irodalomtörténeti Közlemények* számára. Nem kérdeztem meg, emlékszik-e a vitánkra, pedig érdekelt volna. Minden könyvemet dedikáltam és elküldtem neki, mindegyikről tömör, eredeti szempontú kritikát írt válaszul.

Hedonista korszakban éltünk, hedonistán ettük a szalonnát és a lekvárt, ittuk a bort otthon és ittuk a sört a kocsmában, hedonistán ettük a menzán a körömpörköltet, és próbáltuk megszívlelni Galamb Laci irányelvét, amely szerint „Lyuk, lyuk, darázs nincs benne”. A házibulik egymásba értek, jártunk koncertekre, voltak hívei Zoránnak, az Illésnek, az Omegának, járhattunk a meccsre, ünnepi alkalmakkor hajnalig rophattuk a nagytársalgóban, és népdalokat lehetett üvölni a Bömböldének kinevezett tanulóban. Sokat olvastunk, áramlott be Nyugatról és Keletről mindaz, ami addig be volt tiltva, megszüntették Weöres, Juhász, Pilinszky szilenciumát, és az a pár szál oroszos, aki meg is tanulta a nyelvet, hozzájutott a szamizdat-hoz és a tamizdathoz. Amikor '66-ban a *Moszkva* című folyóiratban két folytatásban megjelent a *Mester és Margarita*, négyen (Könczöl Csaba, Sándor István, Bálint Judit meg én) berohantunk a Gorkij Könyvtárba; amíg egyikünk olvasott, addig a többi a folyosón egyik cigarettát szívta a másik után. Féltünk, hogy észhez térnek és bevonják. Kapkodva olvastuk, mégis tudtuk első olvasásra kívülről. Az oroszok a nagyon hosszú prózát is bevágták, de hát ők évtizedekig edződtek. Fjodor Tyutcsjevet a jegyzetben szubjektív idealistának bélyegezték; ezen felbuzdulva elolvastam egyetlen vékony kötetnyi életművét, és elképedtem. Kiderült, hogy Dosztojevszkij, Tolsztoj és minden valamirevaló orosz író őt tartja a legnagyobb lírikusnak. Próbáltam fordítani, de túl egyszerűen írt, Szabó Lőrincet nem tudtam felülmúlni.

'66 elején Bakos István bevezette az április elsejei zángózást, ezt a tájnyelvi szót rajta kívül nem ismerte más, kisebb fajta Szaturnáliát jelent. Fordított

napot engedélyezett Tóth Gábor igazgató, bármilyen marháskodás meg volt engedve, ő maga komoly rizikót vállalva be sem jött aznap. Bejelentettem Bakosnak, hogy vidám műsort írok; Doba Lászlóval adtam elő éjfél-től csíkos pizsamában és lepedőben kísértet gyanánt a nagytársalgóban. Pár nap múlva a következő DB-titkár, Varga Lajos, a majdani rádiós és népszabadságos szerkesztő megmutatta nekem a verseit, amelyeket Juhász Ferenc modorában gyártott nagy mennyiségben, és még a gyakorló DB-titkár, a történész Kiss Sándor is élém tárta a műveit, akkoriban még ő is verselt. Sokszor adtam elő a párokat összeéneklő csasztuskáimat és a paródiáimat a zángózások, a bálók és a ballagások alkalmával. Egyszer a megénekelte férfiú azt kiabálta, hogy kitekeri a nyakamat, ugyanis a szüleivel együtt a menyasszonya is hallgatta a műsort, amelyben a vőlegényét más leánnyal énekeltem össze; napokig nem mertem hazamenni. Évek múlva a nyolcas buszon találkoztunk, próbáltam láthatatlan maradni, de megszólított és barátságosan eldiskurált velem, mint aztán sokszor; tanszékvezető egyetemi tanár volt már akkor, én pedig docens; fiatalon halt meg.

A paródiáimmal a pesti voltomon kívül azt a hátrányt is ledolgoztam, hogy nem voltam jó focista. A született labdazsonglőrök napi öt-hat órában nyomták az udvaron a kézilabdapályán. Bollók János, a későbbi latin tanszékvezető olyan elegánsan osztogatott, mint Beckenbauer. Akadtak tankszerű védők, mint évfolyamtársam, Gyulavári László, és trükkös cselezők, mint az olaszos Galántai Ambrus, aki a *Lustrum* című 2011-es vastag kollégiumi emlékkönyvben rendkívül szellemes esszét publikált, nekem is leírta néhány stiklimet. (Amerikában a kocsijába hajtottak, mindkét lábát amputálták, de nem adta fel, vezető volt a paralimpiai szövetségben, önkormányzati képviselő lett és konzul Olaszországban és Amerikában. 2011 végén egyik este felhívott a kórházból, másfél órát viccelődtünk; másnap reggel meghalt.) Lelkesen fujtatott a pályán a romános Kálmán Béla, a majdani világbíró íróválogatott oszlopos tagja, meg a régész Juan Cabello, aki pingpongban majdnem mindig megvert az alagsorban. Közvetlenül az első nyári vizsgaidőszak előtt kivédtem egy tizenegyest, ráestem a jobb csuklómra, és eltört. Begipszelték, mindenki sajnált, bal kézzel írtam meg a szemináriumi dolgozataimat, amúgy is átszoktatott balkezes vagyok. Szeptemberben védőként becsúszva szereltem, megint eltört a jobb csuklóm ugyanott, akkor már mindenki kacagott, és a vonatkozó marxi idézettel traktáltak (ami a történelemben előszörre tragikus, az másodszorra komikussá válik). Nem emiatt ábrándultam ki a marxizmusból, de ennek a gyöngé poénnak hallatán a labdarúgó karrieremet befejeztem, addigra már úgysis befutottam humoristaként.

Débé-választáskor zsúfolásig megtelt a nagytársalgó, éjfélig-egyig tartó szórakozásra készülhettünk. Minden hozzászólót megszállt az ihlet, és mindenki rengeteg hülyeséget beszélt. Paraskevov Emil hozzászólásain előre derültünk: jól beszélt ugyan magyarul, de soha mondatot nem volt képes befejezni. Akkor is megtelt a terem, valahányszor Kovács István elhozta Varga Zoltánt, akinek ez volt a fénykora. Intelligens volt és olvasott. Pár év múlva a Corvina Kiadóban kollégája lettem Varga apósának, Tarr Lászlónak, aki elmesélte, hogyan kenték rá a Hertha Berlin bundaügyét a bűnbakként kiszemelt vejére. '68 szeptemberéig, amikor Varga disszidált, kitartóan vitáztak az Albert-pártiak meg a Varga-pártiak; a Császárnak volt több a híve.

A külső szobában lakott Téringer István, aki végzés után úgy döntött, hogy nem megy vidékre, és nyelvtanár létére fűtő lett a kollégiumban. Ott lakott a spanyolos Nagy Géza, korán kezdett az épületen kívül hálni, diplomáciai pályára lépett.

Ott lakott Csomós Gyula, a hallgató filozófia szakos, tévés szerkesztő lett, majd az egyik kerületi tanácshoz került; blázirtan ücsörgött, ácsorgott és néha okosakat mondott. Öt évvel a végzésünk után derült ki, hogy Fábry Zoltán hosszú Déry-filmjében a nővére a főszereplő. Móser Zoltán, aki majd a belső szobába avanszált, éjjel-nappal átszellemülten fotózott, mint azóta is egyfolytában. Lakott a külső szobában egy zömök néger srác is egy ideig, alsónadrágban szokott volt csörtetni a folyosón, úgy emlékszem, Metiku volt a neve; még egyetemista korában egy nála magasabb, szőkére festett hölgyet vett el, büszkén hordozta körbe.

A belső szobában Galamb László orosz-történelem szakos, jó kedélyű kaposvári srác elsősorban KISZ-ezéssel foglalkozott; oroszul nemigen tanult meg, de tömegszakon nem is volt követelmény. Ott voltam Könczöllel, amikor egy évfolyamtársunk két szigorlat után az államvizsgán a cirill „zs”-t nem tudta felírni a táblára; sietve átengedték. Galamb függetlenített KISZ-titkár lett Kaposvárott, kedvelték, mert nem volt olyan fafejű, mint a többi káder; hat évvel a végzés után egy éjjel duhajkodás közben az Ajtósi Dürer-sori pártiskola egyik erkélyéről a másikra mászva leesett és szörnyethalt.

Az ő sodronya alatt heverészett olvasgatva a másik orosz-történelem szakos másodéves, az alacsony, szemüveges, tekintélyes orrú Gerencsér Attila. A szobánkba látogató lányokat, például a szüntelenül kultúrműsorokat szervező Erdős Ágit (nem azonos Hankiss Ágnessel) azzal bosszantottuk, hogy amint megjelentek, rávetettük magunkat Attilára, dögönyöztük, csiklan-

doztuk, Cuncibogárnak és Cuncimókusnak neveztük, ő kéjesen nyögdelte, a lányok pedig lehangoltan távoztak.

Az egyik lány, F. K. feljelentett, hogy buzík vagyunk. Pár év múlva Londonban elgázolta a metró, nagyon összetört, de megúsztta; a nyolcvanas években pszichológus-balettművész minőségben kapott Soros-ösztöndíjat Párizsban. Tóth Gábor akkor berendelte a szobánkat az irodába. Végighallgatta Könczöl és Doba bizonykodását, miszerint bebizonyítjuk mi a férfiúi mivoltunkat akármely nőszemélynek, ha kell; felszólított, hogy ne gyömszöljük a jelen lévő Gerencsér Attilát, vagy legalább ne akkor, amikor idegenek is látják, és elbocsátott. Tóth Gábor megelőzte, hogy a diákbizottság elé kerüljön a dolog, és ne fajuljon el; a diákbizottságban is csak emberek ültek, és nem mindig dominált a tolerancia. Kurvázással egybekötött italozásért zártak már ki kollégistákat, előző évben a Kilencek közül néhányat. Körültekintően kellett egyeztetni, ki mikor jön haza a moziból vagy a meccsről. Szerencsés körülménynek bizonyult, hogy a Ménesi út és Mányoki út kereszteződésében, a későbbi Államigazgatási Főiskola területén a háború óta romos, elvadult fás-bozótos terület feküdt, és a Szent Imre-templom mögötti megvilágítatlan rézsút a járókelők nem látogatták.

Az orosz szakosok valamely nyugati nyelv heti egyszeri óráját voltak kötelesek látogatni néhány félévig, Gerencsér Attilának ennyi is elég volt, hogy megtanuljon franciául. Sose készült órára, ragadt rá, amit az órán hallott. Évekig gyözködtem, hogy az istenáldotta tehetségével kezdjen valamit. Egyszer kifakadt: „Juszt se fogok tanulni, Pesten úgyse kapok állást, visszamegyek tanítónak, megnősülök és disznókat nevelek”. Így is tett.

A harmadik másodéves történész, Bencze József magas, vékony srác az ablak felőli ágy tetején fészkelte, majd elment Egerbe a tanítóképzőre; azt is otthagya, és községi tanácselnök lett.

Nálam három évvel idősebb magyar-orosz szakos barátom, Doba László, később az Eötvös Gimnázium tanára és igazgatója, egyetem előtt szakmunkás volt a Váci úton. '63-tól a felvételin nem számított a származás, de örültek, ha valaki munkásként dolgozott. Doba magas volt, könnyen barátkozó, tekintélyes orrú (az orrszépségversenyen, amelyen nagy bánatomra helyezetlen maradtam, ő dobogós helyezést ért el; a lábszépségversenyen egyikünk se lett dobogós, pedig nagy reményeket fűztünk hozzá). Doba a pompás orgánumával gyakran szavalt, jó volt a humora, hamar felfigyeltek rá, '69-ben diákbizottsági titkárrá választottuk. Akkoriban tucattal gyártottam az abszurd drámákat, Dobára főszerepet osztottam *A félrevert kondér* című egyfelvonásosomban. Egy lakatlan szigeten, ahová hajótörés révén kerül egy

család, kibiztosítódik az időközben meghalt nagypapa által unalomból összeszakkabált atombomba, de nem lehet kikapcsolni az időzítőt, mert a majmok nem engedik a közelébe az embereket. A bomba egyre hangosabban ketyeg, és a darab az eleinte barátságos majmok támadásával végződik. Jóslatomat akkoriban még mulatságosnak véltük. Elkértem a kollégium nagytermét, a későbbi tévés Sándor Istvánon és Bálint Judit csoporttársunkon kívül a kollégisták közül Osztovits Ági és Wellmann Klári próbált a darabban, de nem tudtam fenntartani a lelkesedést, a bemutatóig nem vergődtünk el. Ennek a műnek köszönhettem Ági bátyjának, Osztovits Leventének a barátságát, ettől kezdve az összes darabomat elolvasta és megbírálta.

Alattam Könczöl Csaba tanyázott; ha felébredt, én pedig még aludtam, páros lábbal kirúgott az ágyból. Repülés közben fel kellett ébrednem, és meg kellett fordulnom a levegőben, hogy talpra essem. Két évig laktam fölötte (elsőben és negyedikben, mert másodikban a súlyos tébécéje miatt, amíg az erős gyógyszereit szedte, a szabadsághegyi ELTÉ-s szanatóriumban lakott, a harmadévet pedig Moszkvában töltötte). Nem volt könnyű beszélgetőpartner, mert mindig ő prelegált. Elsős korában sokszor késő éjszaka vagy kora hajnalban ért haza, aztán még órákig állt az ablakban, egyik cigarettáról gyújtott a másikra, és sóváran bámult a Móricz Zsigmond körtér felé. Székesfehérváriként jobban akarta ismerni a várost, mint a pestiek. Felült egy-egy villamosra vagy buszra, elzötyögött a végállomásig, és mindenhol hazagyalogolt. Eltartott egy darabig, amíg az összes járatot bevágta. Könyvtárigazgató édesapja '56 után két évet ült, Czine Mihály a vezetékeve láttán behívta magához, elbeszélgetett vele, és még elsőben állást kínált. Kiss Ferenc, a népinek számító irodalomtörténész, aki csak a kollégiumban tartott órát, szintén hívogatta. Csaba minden ajánlatot konokul visszautasított, a maga jogán akart érvényesülni, márpedig belőlem nem lesz népi értelmiségi, hajtogatta.

Kiváló adottságai, a szorgalma és a memóriája révén sokra vihette volna. Évekig ültünk vizsgaidőszakban valamelyik kistanulóban kettesben hajnalig, és a kötelezőn kívül lehetőleg az ajánlott irodalmat is elolvastuk; óránként száz oldalt teljesítettünk, és oroszul is csak 50%-60%-kal voltunk lassabbak. Szakkollégistaként bejárhattunk az Eötvös Könyvtár raktárába, leemelhettünk a polcról akármit, olvashattunk összevissza, éppen úgy, mint évtizedekkel később Amerikában tapasztaltam. Ott olvastam ki a *Nyugat*, a *Kelet Népe*, a *Válasz* és a *Csillag* összes számát az elsőtől az utolsóig, és ott olvastam el a *Nyugat*ban recenzeált művek java részét. A raktárban olvasgatva fedeztük fel, hogy marxista irodalmi főguruink közül ketten a negyvenes

években Hitler-ösztöndíjjal Németországban időztek a *Mein Kampf* tökéletesebb fordításának elkészítése céljából; nem lepődünk meg túlságosan.

Csaba könnyen létesített kapcsolatokat. 1967–68-ban egy tanévet Moszkvában töltött részkepészen. Amikor meglátogattam a Lomonoszov Egyetem kollégiumában, a kezembe nyomta Szolzsenyicin legújabb, a szovjet írószövetségnek címzett, mindössze két nappal korábban írt röpiratát; azóta is őrzöm; bármikor tudott szerezni másik példányt.

Csabát elbűvölte a húszas évek orosz irodalomelmélete, az egyetem elvégzése után fordított és kötetet is szerkesztett tőlük. A szépirodalmi művek kevésbé izgatták. A magyar hagyomány a műbírálót Toldy Ferenc és Gyulai Pál óta szellemileg az író fölé helyezi, a kritikus gyámkodása nélkül a szerző nem is gondolna semmit; ennek a németes filozófiának a mélyeit Csaba nem ismerte behatóan, mégis hatott rá, és Bahtyin, Sklovszkij, Tinyanov és a többi kiváló strukturalista a formális logikáját tovább erősítette.

Ötödévben észleltem először, hogy valótlanságokat képzeleg, aztán nem emlékszik rá, hogyan vádaskodott. Az empátia és a humorérzék hiányzott belőle, az emberi kapcsolatokat félreértelmezte. Radnóti Sándor szerint Csaba már diákkorában ivott; én úgy emlékszem, ötödév végén kezdte.

'69-ben – még szólok róla – be-beidéztek a belügybe, kihallgatták, lehallgatták, rendőri felügyeletet kapott, és a végzés után nem engedték elhelyezkedni. Szőke György, a jelentős irodalomtörténész, a kollégista Standeisky Éva férje révén jutott lektoráláshoz, de órákat Szegeden sem tarthatott, Szőke György hiába szorgalmazta.

Lukácsista barátait lelkes homo novusként követte, befolyásolható volt, túlteljesítő, elvakult és kihasználható. Amikor a Magvetőbe hívták szerkesztőnek, megpróbáltuk lebeszélni: az ember nem lesz főállású cenzor abban a rendszerben, amellyel nem ért egyet. Ő erre azt hajtogatta, hogy igenis lehet tenni valamit, de csak belülről. Örök magyar érv. Ő maga is megírta: Follius Gábor, Székhelyi József és én próbáltuk megvédeni önmagától, hiába. A Magvetőben is fékezhetetlen maradt, ki is tették. Később az immár enyhültebb *Népszabadság*ban kapott állást; jobb lett volna, ha külsőként ír a lapba, de akkor már nem nyilvánítottam véleményt. Komoran, panaszosan, vádlón néz a fényképeim a markánsan kidomborodó szemöldöke alól. Az alkoholizmus és a harcos antialkoholizmus között hánykolódva, epés cikkeket írogatva élt 57 évet.

A '67–'68-as tanévben egy képzeletbeli disznót neveltünk, és Ellának neveztük, hogy amikor idegenek előtt beszélünk róla, azt higgyék, hogy krumpli. Gerencsér Attilaé volt az ötlet. Minden este megbeszéltük, meny-

nyi moslékot hoztunk Ellának, nem kéne-e még pótolni valamivel a körtéri Lordok Házából; nőtt-e a súlya, szép fényes-e a szőre, és ha megbetegedett, kanalas orvosságot adtunk be neki. Ősszel kezdtük a játékot, és tavasszal némi vita után levágtuk. Megsirattuk, felfaltuk, a véreshurkán össze is kapunk. A képzeletbeli lakomat jó előre beszerzett valódi borral öblítettük le. Sok évvel a japánok előtt feltaláltuk a tamagocsit, kütyü sem kellett hozzá.

Malaccal teljes tanévünkről írtam első kisregényemet '68-ban, egyik kötetembe sem fért bele. Néhány évtizeddel később elolvastam és meglepődtem: életünk egyik legjobb korszakát éltük, a művet mégis átítatta a kilátástalanság. Nyoma sincs benne bármilyen illúziónak, holott a hivatalos művészetipar mindenáron azt akarta sugallni, hogy ez az „álmodozások kora”, amiről a korszak valamennyi – összes – magyar filmje úgy hazudott, ahogy a vetítőgépen kifért.

Alaposan megszűrt, elit társaság voltunk, a többség igen jó képességekkel megáldva. Az egyetemi felvételi vizsgán a jelentkezők tizede sem jutott túl; az Eötvös Kollégiumba közülük is a legjobb eredményt elérők jutottak be; így is akadtak közöttünk hülyék, de mind a mi hülyénk volt, és az elnéző, megengedő mosoly évtizedekkel később is feldereng az ajkunkon, ha találkozunk. Egyesek minisztériumi tisztviselőkként a szakmájukért tettek meg minden tőlük telhetőt, mások tanítani kezdtek, noha alig volt állás. Eltökélten atlantista közgazdász (Inotai András) és jó tollú kulturális újságíró (Bonifert Mária, Inotai felesége) ugyanúgy lett közülünk, mint a külügyminisztérium nagyhatalmú személyzetise (Nagy József Zsigmond) vagy parlamenti képviselő és nagykövet (Gergely András). Húsz év múlva az angol szakosoknak lett a legjobb soruk, Losonczy István a tévében aratott, Verasztó Lajos, a megrögzött színházrajongó a Dover Nyelviskola alapítójaként az ingatlanbizniszben is sokra vitte. Akit a politika szippantott be, mint a gyanútlan Könczöl Csabát vagy az idealista Bakos Istvánt, és tisztességes akart maradni, az belebetegedett. Az amatőr filmesek vagy átnyergeltek az irodalomra, mint Balázs József, vagy szüntelen harcot kellett folytatniuk a profi rendezés lehetőségéért, mint B. Révész Lászlónak vagy Péterffy Andrásnak. Móser Zoltán a hihetetlen szorgalmával és aszkézisével végigfényképezte a Kárpát-medencét; neki ezek alatt az évtizedek alatt szinte táplálkoznia sem kellett.

Bizonyára keményen és ravaszul harcoltak a Tóth Gábort '57 óta nyíltan vagy titokban támogató volt Eötvös kollégisták (Sötér, Ortutay) a kemény-

vonalas bunkók ellen; a csata előbb eldőlt, mintsem mi bekerültünk. Volt még egy kevés főből álló ideológiai elitképző, a Filozófia Tanszék, amelynek a marxista utánpótlást kellett volna biztosítania. Mindkét elitképzővel az volt a probléma, hogy bármely pillanatban ellenzékképzővé válhatott.

'68-ban mintha eljött volna a pillanat.

Szervezőtitkár voltam épp, amikor október 18-án Bakos István, a diákbi-zottság titkára együttműködési szerződést írt alá tíz másik budapesti kollé-giummal. Képzőművészeti kiállítások, komolyzenei koncertek és fiatal írók műveiből szerkesztett műsorok jártak körbe, a budapesti jövő elité addig elszigetelt tagjai meg akarták ismerni egymást. Sok kollégiumban megfordult az általam szerkesztett Kilencek-műsor. A kollégisták közül Doba szavalt szívesen, a külsősök közül Benyó Mariann, Pataki Pál, Székelyi József. A költők maguk is fel-felléptek, az emészthetetlenül tömény lírát két prózairó oldotta, én humoreszkekkel, Mózsi Ferenc, az Eötvös Könyvtár-ban dolgozó Sánta Ferenc legidősebb fia valami komollyal. Éppen kiadtunk volna egy nemzedéki folyóiratot, a Zrínyi Katonai Akadémiának volt saját nyomdája, már a közös szerkesztőség összetételéről egyeztettünk, amikor odafönt feleszméltek és betiltották az egészet. A tizenegy kollégium több hó-napos, látványosan sikeres együttműködéséből valóban kihagytuk a semmi-rekellőket, az élősdieket, az örök magyar mótelyt, akiket akkoriban hivatásos KISZ-kádereknek meg a pártszervezet vezetőinek hívtak. Csehszlovákia lerohanása után az ilyesmit mégsem nézhették el.

Az áhított lap betiltására előre számíthattunk, mégis megviselt; megbíza-tásomról lemondtam, és a nálam taktikusabb és kitartóbb Nagy József lett a szervezőtitkár. Már akkoriban kultúrában, nem pedig politikában gondolkoztam; sok félreértést arattam ezzel egész életemben. '69 tavaszán az egyete-mi Alkotókör lapjának, a *Tiszta Szívvelnek* az újraindítását is szorgalmaztuk, szintén hiába; egy másik lapalapításban is benne voltam a New York kávé-házban székelő avantgárdokkal; sok gyáva tekintély nem vállalta, és Kassák végre épp a nevét adta hozzá, amikor meghalt, úgyhogy abból se lett semmi. Nem egyszerűen önálló lapért kellett harcolnunk, hanem a megszólalás jo-gáért. A nyomorult és sekélyes nemzedéki szemléletet felülről kényszerítet-ték ránk, szellemileg soha nem értettünk vele egyet, elődeink munkásságát ismertük és becsültük. Wöeres, Pilinszky, Juhász és a többiek szilenciuma csak 1962-63-ban ért véget, a mi középiskolai éveink közepén, akkor kezd-tek a *Nagyvilágban* megjelenni az évtizedekig betiltott szerzők Kafkától és Camustól kezdve Szolzsenyicinig, sokféle stílus és világnézet elől hárult el az akadály, bolondok lettünk volna, ha nem habzsoljuk a végre elérhetővé

vált műveket. Mi még normálisak voltunk. Sok évtized kellett hozzá, hogy az elődök áldásos tevékenységét semmibe vevő, agresszíven tudatlan, az ő nemzedékükbe nem tartozókat válogatás nélkül kinyíró bunkóság váljék általánossá.

Megrázó, ha velünk egykorú tesz le valamit az asztalra. '65 szeptemberének végén, a *Tiszta Szívvelt* olvasva nyugőzött le nemzedéktárs először.

SIRATÓ

A húgomnak hosszú, szőke haja volna.
Míg fészülködne, én a tükröt tartanám,
incselkednék vele: csúnya vagy, nem tetszel,
barátnőid szebbek... – Hadd haragudna rám!

A taknyosan is szép, csöpp csintalan öcsémnek
csúzlit csinálnék, s ha csörrenne az ablak:
magamra vállalnám a kis mesterlövésznek
találataiért kijáró jutalmat.

Vasárnap délelőtt – nehogy még rajtakapjon! –
valami kedveset füllentenénk anyámnak,
s elcsalnánk a papát: meséljen újra arról,
hogy menekült meg Ő, s hogy pusztult el a század.

TERMÉKENY ÉJ

Virágporos szél jár a kertben.
Szeretkezik vele a mák.
Sziromszoknyája földre lebben,
s magát megadva, önfeledten
hajlongja át az éjszakát.

SZÜRET UTÁN

Pihen a prés.
Mustszag bódít.
Zenél a csönd,
hallgatom.

Szőlőszem és
részeg darázs
hempereg az
udvaron.

FÁKAT ALTAT A SZÉL

Fákat altat a szél,
álmos lombú fákat,
S én most ébredék rá:
nagyon szerethetlek,
ha már a sálam is
integet utánad.

A verseket Utassy József jegyezte. Kérdezgettem, ki ez, de senki sem tudta.

A Váci utcából nyíló kari olvasóban, a Lovardának becézett hosszú terem végén a könyvtárosok kölcsönözték ki az egyetemi Alkotókör tagjainak műveit a fiókjukból, helyben bárki elolvashatta, és a kéthetenkénti esteken meg is bírálhatta. Az Eötvös Klubban a Hordóval szomszédos nagy, alagsori teremben vitakoztunk a szerzők jelenlétében; ha valaki jelentkezett, hogy felolvasna valamit, általában megszavaztuk, és rögtön felolvashatta. Így jött egyszer egy sosem látott ifjú, felolvasta a verseit, átütő volt a hatása, Szilágyi Ákos a neve.

'65 novemberében vagy decemberében egy hatalmas szemű, zömök, nyakatlan egyén iszonyú kegyetlen szakszerűséggel hordta le az egyik költőjelölt verselményeit, csak pislogtunk. Suttogva érdeklődtem, ki ez a vadember, végre valaki megmondta: Utassynak hívják. Az est végén megszólítottam. Legközelebb és legutoljára Kertész Imréhez léptem így oda tizenegy évvel később.

Dzsó lassan olvasott, és voltak megoldási javaslatai. *Szvjatagor* című versem hőse, akit az orosz búlinákból vettem át, éppen nagy feladatra várva álldogál a lovával a lápon. A vége így hangzott:

„Jó lova a lába alól kilegelte a lápot.”

Utassy így javította:

„Kilegelte lába alól jó lova a lápot.”

Egyetlen mora maradt ki, és jó lett.

Volt öniróniája, a régi klapanciái közül egyet ő maga terjesztett:

„Nekünk utat / Kelet mutat, / ezért ugat / ránk a Nyugat.”

Évekig kérleltem, hogy a következő kötetébe vegye föl azokat a kis remekműveket, amelyeket először olvastam tőle, ő maga nem sokra tartotta őket; a harmadik vagy a negyedik kötetébe végre beletette. Az első kötetére 1970-ig kellett várnia; azt tervezte, hogy a fülszöveg így fog hangzani: „Kötetem / saját bőrömbé köttetem”.

Utassyt és a Kileneket a megszépítő emlékezet Eötvös-kollégistaként tartja számon, pedig nem sokáig lehettek a Ménesi út lakói, a többségüket egy év után kirúgták. Elsősként a Róbert Károly körúti munkásszálláson több mint húszan laktak egy teremben, az ablakok és az ajtók nem csukódtak, fűtés nem volt, a terem közepén a felszedett parkettán sütötték a szalonát. Ez a tömegszállás '65-ben már nem létezett. Nem tudom, az Eötvös Kollégium után Dzsó és Kiss Bence hova ment; amikor jobban megismertem, Dzsó már az Erzsébet híd lábánál, a mai Mátyás pince épületében lakott egy keskeny, udvari cselédszobában, majd Zsóka is odaköltözött, és ott született a kisfiuk is.

Nem törekedtek népies hatásokra, nem imitálták se Petőfit, se az epigonjait, se József Attilát, sem Adyt, de a kortársakat sem; lírikusok voltak, egymástól minden szempontból eltérő egyéniségek, csak éppen együtt szerettek volna megjelenni, mert egyenként hiába próbálkoztak. Leginkább a kötött formában író XX. századi modern orosz költőkre emlékeztettek, amiben tudatosság a részükről aligha lehetett, egyikük sem tudott oroszul. Politikai költészetet nem műveltek sem annak hivatalos, vagyis Tűztáncos, jevtusenkói, illetve nem hivatalos (avantgárd és formabontó) értelmében. Utassy a plebejus Petőfit élesztgette a kifejezetten nem-Petőfis hangzású verseiben, és a „szabadság” szót rímhelyzetbe tette, amire megorroltak; Rózsa Endre a lefojtottságot vörösmartyasan filozofikus látomásokban zengte, Kiss Benedek önfeledten dalolt és fütyörészett, de ha nem annyira végtelenül gyávák az irodalmi ügyintézők, nyugodtan közölhették volna a verseiket. Vidékről és a szegénységből jöttek, és komolyan vették a költészetet. Nem igaz, hogy

ők képviselték volna a népi vonalat (mi az?) valamely urbánusokkal szemben (kik azok?). Népies költő akkor már nem akadt e hazában egy sem. A divatja csúcsát élő Juhász Ferenc az összetett képeivel rég kinőtt a népi hangzás imitálásából, különben is a német szürrealizmus hatott rá a leginkább (sváb volt az anyanyelve). Nagy László ritmusai bolgárok, képei műköltészeti módon szürreálisak (Rózsa Endre értekezett hosszan a *Zöld Angyalról* a *Tiszta Szívvelben*, ő maga eltérő költészeti ideát követvén). A balosok közül népiesnek a hatvanas években senki sem mondható. A Kilencek a konzervatívok közé sem voltak sorolhatók, nem szerették a csasztuska-költészetet, és hajlamosak voltak bonyolult képekben fogalmazni. Utassy, a képszerűség megszállottja és a hangzás örök csiszolója a magyarul '66-ban megjelent T. S. Eliot tanulmányozása nyomán úgy vélte, a legmagasabb szinten a gondolati képek, az egymásba szövődő fogalmak állnak. Nem közvetlenül Pilinszkytól vagy Nemes Nagytól tanultak, bár hangzásukat tekintve néha közelítettek hozzájuk; a versformáikat a *Nyugatból* vették, de a rímtechnikájuk inkább a tréfás Arany János-i és Kosztolányis asszonánccokra épült, a ritmusuk pedig hol jambikus, hol oldottan ütemes. Juhász a szabadon értelmezett hangsúlyos verselésben hatott rájuk inkább, nem a képeivel, őrá pedig a harmincas évek elején fiatalon meghalt Bányay Kornél. Biztos, hogy alaposan megfontolták Arany János elmékedését Zrínyi verseléséről. Weörest ismerték, játékossága felszabadítóan hatott rájuk, de programszerűen vállalt személytelensége, amit Szilágyi Ákos pár év múlva jó szemmel, bár nem túl szerencsésen nehezményezett, nem befolyásolta őket. Kiss Bence tökéletes hallással dúdolt csapongásai, Rózsa Endre súlyos kijelentései, Utassy találmányos cikázása, Péntek Imre brechtianus humorkodása, Győri László viccei, Mezey Kati szerelmes versei, Kovács István történelmi vázlatok nem voltak besorolhatók sehová. Egymáshoz sem hasonlítottak, frissek voltak, elszántak és nagy sorsra érdemesek; nem ők tehetek róla, hogy a líra – a századfordulós zenéhez és festészethez hasonlóan – a divatos művészetfilozófiai áramlatokat követve hamarosan megindult az önfelszámolás útján, és a lírai én a korábbi szerepekkel és formákkal sokszorosan túlterhelt vers páncéljából kibújván a csapongó prózába nyomult bele.

'65-ben a Kilencek közül már csak Kovács István lakott az Eötvös Kollégiumban. '69-ben ő tanácsolta, hogy iratkozzam be a Lengyel Kultúra ingyenes nyelvtanfolyamára, ahol életem legjobb nyelvtanárát ismertem meg Varsányi István személyében. Ugyancsak Pista említette először a sok évig raboskodó ellenálló, Waclaw Felczak professzor nevét, akinek sokat köszönhetek: '72-ben Krakkóban meghívott egy lenyűgöző Wyspiański-előadásra,

ezért kezdtem foglalkozni a lengyel drámával. Rózsa Endre végzés után az Eötvös Klub igazgatója lett, a balatonszemesi táborban jókat fociztunk és nagyokat beszélgettünk a katonai sátrak között a porban; attól tartok, nem sejtette, mennyire szeretem a verseit.

Sok kínlás után jelent meg '69 végén az Angyal János által szerkesztett *Elérhetetlen Föld* című antológia, pedig Juhász Ferenc, Kormos István, Váci Mihály is írt hozzá jóval előbb ajánlást. Megjelenés előtt és utána is tapasztalhatták, hogy a politika mindent és mindenkit fölemészt; Utassy szavaival: „ez a malom a gyémántot is megőrli”; nem tudom, leírta-e valahol. Utassy eltökélt őszintesége és páratlan esztétikai igényessége akkoriban kapott lélek. Nagy László írt előszót az antológiához, és Dzsó úgy érezte, nem kritizálhatja szabadon többé sem őt, sem Illyést, akinek politikai játszmáit utálta, de aki szintén közbenjárt az érdekükben. A „kulturpolitika” szóösszetételről úgy vélekedett, hogy olyan, mint egy szép női testből és egy víziló-fejből álló Kentaur.

Végzés után bajba kerültek. A verseiket a lapok nem közölték, vagy csak ímmel-ámmal. Egymástól félték a szerkesztő-cenzorok, a kultúrában akkoriban is feljelentgetéssel és áskálódással lehetett érvényesülni. Volt olyan költő, akit a katonaságnál szerveztek be, onnan vétették fel a Bölcsészkarra és a kollégiumba, zokogva vallotta be nekünk az Alkotókör egyik estje után a Bajtársban. Évtizedekig publikált, és főszerkesztőhelyettesként is dolgozott. Szerepel Szőnyi Tamás kötetében, de nem mint besúgó, hanem mint célszemély, akit ellenzékieskedésért kirúgtak. Mindig gyanítottuk, hogy több provokátorok vannak földön s égen, mintsem bölcselmünk álmodni képes, de néha így is meglepődünk.

A Kilencek nevelőtanárként, üzemi lapnál vagy segédkönyvtárosként tudtak, ha tudtak elhelyezkedni, Utassy néha segédmunkásként dolgozott. Nyelveket nem beszéltek, műfordítást nem bíztak rájuk, saját kötet nélkül alaptagok sem lehettek egy ideig, tehát közveszélyes munkakerülőnek számítottak, ha éppen nem volt valamilyen rossz vagy névleges állásuk.

Nem jó, ha egy tehetséget elektrosokkolnak, még rosszabb, ha többször. Utassyt eltompították, kiölték belőle azt az erőt és bátorságot, amivel a barátainak is a szemébe mondta, ha valamely művüket rossznak tartotta (tanúja voltam a felső menzán, hogy hordta le Bella Istvánt). Külön tragédia, hogy neki, a félárvának húszévesen meghalt a fia, és ott maradt Zsókéval egyedül.

Rózsa Endrétől az *Új Írásban* olvastam 1962-ben a *Szomjúság* című versét, ezért örültem, hogy személyesen is megismerhettem. Az Eötvös Klub igazgatójaként fúrták-faragták-faggatták, túl népszerű intézmény vezetését vállalta

naivan, ott játszott a Hordóban az Omega, ott csocsóztunk Lovász Lászlóval és Pelikánnal, és az Eötvös Klub adott helyet az Alkotókörnek, amelynek estjeiről minden harmadik néző jelentett. Bandi előbb-utóbb feladta, nevelőtanár lett ő is, aztán üzemi lapnál újságíró, talán ez volt a legjobb menedék. Felesége, Vörös Éva dramaturg volt a filmgyárban, az sem leányálom, ő is szolgált erről részletekkel, meg a kollégiumba gyakran visszalátogató B. Révész László is, meg kollégistatársunk, az angol szakos Péterffy András is később. Bandi végre szerkesztő lett a *Kozmosz*nál, de a rendszerváltás után a kiadók privatizálásával ismét lehetetlen helyzetbe került. Nagyon fiatalon érte agyvérzés, teljesen már nem tudott felépülni. Szemérmesen személyes, filozofikus képekben dús, el-elfúlóan pulzáló nagy líráját alig méltatták figyelemre.

Jöttem az úton földönfutó esőekkel
mohos szemek közt mint kinek menni muszáj
ahová soha nem értem volna el most
megtermi üres lábnyomaim a sár

nem mondhatom hogy keblére ölelt a tájék
csillagát rügyét lehunyta elfeled
hegycsúcsáról mely napos volt mint a remény
sas röpte zárja kulcsra az esti eget

hazám is annyi csak mi idesejlik
rég halott anyám ráncain átderengve
szűk világ ez még ahhoz is
hogy börtönöm lehetne

csatamezőkön lázadó őseim éhét
fűbe harapva se csillapította a rög
nem oldhatom meg sorsommal jövőjüket már
s az én gondjaim se ők

évelő gazzal habzik elénk az idő
s holott lehull a lomb a gyökér kiszakad
nyíljék virág a káprázó levegő szárán
én másképpen vagyok szabad

KEZEMBEN SZÉNNÉ VÁLIK A SZERSZÁM A TOLL HÁT

légvárakból visszafelé
építhetek-e elfogulatlan múltat
lakatlan mítoszt mely mindenkié

kérhetem-é a csikorgó kavicsokat
eltévedt léptünk váltsák vissza a csendnek
növényi szárnyak verdeső női hajak
vájnak a kőbe medret

buktató roham rajtam a szerelem is
lesz-e utódom akire hátrahagyjam
vagy fogvacogva lapulok majd az utcán
magamban

nincs mese föl kell gyűjtanom gyermekkorom
apáink nyarát bátyáink ifjúságát
hogyan hamu lesz porig hamu
csak ez a tűz nem ábránd

veszteni valóm marad még annyi hogy
tudjam az órák mindenütt vérben forognak
s hogy a halandók visszas ki győzelmeit
dobra verik a holtak

Akik a Kilencekről írtak, jobboldali ellenállónak próbálták beállítani őket, Szőnyei Tamás irodalmi besúgásokról szóló könyve azonban nem támasztja alá, hogy a Kilenceket a nézeteik miatt kiváltképpen figyelték és mellőzték volna. Más csoportokat és alkotókat veszélyesebbnek tartottak és éberebben követtek. A Kilencek költői azt kapták, amit a magyar lakosság zöme: a konszolidálódott Kádár-rendszer fantáziátlan, szürke, unalmas elnyomását, a megélhetés szűkösségét, a hivatalok packázását, a féltehetségek diktatúráját, a rossz albréteket. Időnek előtte bele lehetett öregedni és bele lehetett pusztulni. Nem létező politikai vagy ideológiai táborba be-besorolták őket a náluk sokszorosan tehetségtelenebbek, de a költészetük minősége, a korról való tudásuk sem akkor, sem azóta nem szempont.

'69 március 15-én kokárdával a kabátomon a diákbizottság és a kollégium tagjaival a Kerepesi temetőben végiglátogattuk a '48-as magyarok sírját.

Megtapasztalhattam hát egyszer, milyen az, amikor hazafiúi érzület dagasztja az ember kebelét, és úgy érzi, a társaival együtt nemes hagyományt folytat.

Ezen a tavaszon láttam bele a politikai alkuk színpompás világába, követhettem a gyakorlatban, milyenek a koalíciós tárgyalások. A kollégisták és a filozófusok dinamikus szövetsége volt a legtanulságosabb. A népi oldal nevében én is obstruáltam egyszer hosszasan szövegelve valami mellékes dolgról, hogy Haraszi Miklós (akit csak később ismertem meg személyesen) ne juthasson szóhoz, mert attól tartottunk, hogy radikális nézetei az elérhető eredményeket veszélyeztetnék. Láttam élőben működni a manipuláció változatait, felmérhettem a szürke eminenciások – mint a néprajzos Kósa László – ténykedésének jelentőségét, tanúja lettem árulásnak és hűségnek, heveskedésnek és megfontoltságnak, besúgó lebuktatásának és rémes vezeklésének (szláv szakos volt a boldogtalan leány). A belügyes kihallgatók odabent elárulták, hogy a faji törvények szerinti zsidók listáját '45 után tovább vezették, és a háború után születettekkel folyamatosan bővítik. A rendszerváltás után a listát az MDF Bem téri székházában tárolták, '93-ig amerikai kutatóknak ki is adták, azóta lappang.

A '69 április 30-i 14 órán át tartó Kari Küldöttértekezleten az egyetemi KISZ-t sikerült megbuktatnunk, egy hónap múlva, '69 május 30-án Kádár a kollégiumba látogatott; a nehézkes apparátus ezúttal felettébb fürgének bizonyult. A feltehető és felteendő kérdéseket nyilván előre egyeztetették az illetékesekkel. '89-ben az egyetemi anyagokat állítólag megsemmisítették, mégis el tudom képzelni, hogy a Kádár-látogatás felvétele máig megvan valahol. Kivonult a kollégiumba Kádárral együtt Aczél, Óvári, Ilku meg egy csomó elvtárs. Elhangzottak az érdektelen kérdések és az érdektelen válaszok, amikor szót kértem. Megadták; azt hihették, hogy az én kérdésem is egyeztetve van. Utalva az akkoriban történt több súlyos vonatszerencsétlenségre megkérdeztem, mikor rendezik végre a tanárok fizetését, mert ennek elmaradása szellemi vonatkoztatásához, kontraszelekcióhoz, a magyar oktatás leépüléséhez vezet. Leültem. Kádár elvtárs nem válaszolt, faarccal ült. Megadták a szót a következő kérdezőnek, aki hosszán szövegelt valamilyen erdészeti témáról, arra már Kádár elvtárs válaszolt. Péterffy András azt kérdezte, mikor fognak végre bizalmat tanúsítani irántunk; az ő kérdésére sem érkezett válasz. Ha addig nem tudtuk volna, ebből megtudhattuk, hogy az elitképzés kettős természetű, egyszerre vagyunk káder- és ellenség-jelöltek. A gyűlés után messzire húztak tőlem; a bátrabbak odasúgták: ne csodálkozz,

ha nem diplomázhat. Vártam, hogy kirúgnak, de nem rúgtak ki, a magyar oktatás pedig lassabban, mint vártam, de tönkrement.

Miért is mertem szemtelenkedni Kádárral, fél évvel a Csehszlovákiába való bevonulásunk után? Tisztában voltunk vele, hogy '68 vereséget szenvedett mindenütt.

A belgrádi jogi karról induló '68-as tavaszi mozgalom résztvevői között volt egy lány, akinek udvaroltam, az egészet az ő barátai szervezték, és elmondták, hogyan verték le őket. A jugoszláv vezetők mind vérontást akartak; élete utolsó aktív tetteként Tito személyesen akadályozta meg, hogy Új-Belgrádban belelőjenek a fiatalokba. A belgrádiak különösen azt fájlalták, hogy a zágrábiak megtagadták az együttműködést, és csak ősszel tüntettek tessék-lássék, amiben a belgrádiak nem vettek részt. Jugoszláviának vége van, mondták a barátaim, Tito halála után szét fog esni. Sokan azonnal emigráltak, mások később; egyik doktorandusz szemináriumvezetőjük otthon maradt, és Jugoszlávia utolsó elnöke, majd szerb miniszterelnök lett belőle (Vojislav Koštunica).

Miben bízott Bakos István, a küldöttgyűlésen kari KISZ-titkárrá választottunk, a filozófusokkal folytatott koalíciós tárgyalások után? Miben bízott Atkári János, a példaszerűen felfejlesztett Studium Generale vezetője, aki egy év múlva Bakos utóda lett a bölcsészkar KISZ élén, hogy majd neki is kitegyék a szűrét? (A hátrányos helyzetű tehetséges vidéki középiskolások ingyen korrepetálását a kollégium kezdte '65-ben, mint szakkollégista '67-ben csatlakozhattam, szombatonként orosz tanítottam Veszprémben – volt, aki Szombathelyre vonatozott oda-vissza.)

A '69-es tavaszi Kari Küldöttértekezlet és az őszi Kari Gyűlés történetének van irodalma: Bakos István: *Közszolgálatban*, 1994; Dénes Iván Zoltán: *Diákmozgalom Budapesten 1969-ben*, 2000, 2008. július; Pál Zoltán *Az Eöt-vös Kollégium*, 2013.

Szokták mondogatni a mi '69-es diáklázongásunkról, hogy egy évet késünk, és Adyt idézik: „mi mindig mindenről lekésünk”.

Szó sem volt késésről, nem másoltunk semmit.

A párizsi események nagyon messze voltak. Francia szakra kevés embert vettek fel, Nyugatra utazni nem lehetett, Marcuse nem érdekelt minket, és a lukácsistákat sem hatotta meg, akik az elméleti esztétikába vonultak vissza (az egyes művek a *Nagy utazáson* és az *Ivan Gyenyiszovics egy napján* kívül hidegen hagyták őket). A marxistákat a diáklázadás idegesítette, mert nem a

munkásosztály állt a harc élére, a nyugati nemzeti kommunista mozgalmak elfogadása pedig a szovjetellenesség vádjához vezetett volna. Az amerikai lázongásnak azért örültek, mert a vietnami háború ellen is irányult.

A '68-as varsói diáklázadásról az égvilágon semmit sem tudtunk, a maradék lengyel zsidóknak (15.000 embernek) a kiűzéséről még annyit sem. Másfél évtized kellett, hogy a Kádár-utódlásért folytatott harcban a lengyel forgatókönyvet Magyarországon is elővegyék. A kágébés nemzeti kommunista lengyel belügyminiszter Mieczysław Moczar tábornok nevét, a kozmopoliták és liberálisok esküdt ellenségéét, aki a lengyel zsidók kiűzéséért közvetlenül, közvetve pedig a magyar népi-urbánus konfliktus felújításáért és az MDF-SZDSZ antagonizmusért is felelős, nálunk nem ismerte senki. (Akkoriban még én sem.)

A magyarokat kizárólag Prága érdekelte, és nem csak minket, az Egyetemi Színpadon egyszer-egyszer vetített újhullámos filmek rajongóit. Az újságokból semmit sem lehetett megtudni. A *Kétezer szót*, Vaculík kiáltványát magyarul még a csehszlovákiai *Új Szó* sem merte lehozni, július elején szerbül olvastam a belgrádi *Politikában*, de Magyarországon is végig lehetett tudni, hogy a tét a szovjet intervenció. Az igazgatói szoba melletti földszinti újságolvasóban megvoltak a magyar napi- és hetilapok, de el sem igen lopkodták őket; nem emlékszem olyan esetre, hogy vacsora után hazaérvén egyszer is várnom kellett volna ülőhelyre. Általános volt a meggyőződés, hogy a sajtó csak hazudhat. A tévét se igen kapcsoltuk be, csak ha olyan meccset közvetítettek, amelyre valamiért nem tudtunk kimenni. Még a táncdalfesztivál közvetítésekor is csak elvétve ücsörögött egy-egy pár a nagytársalgóban, ők sem a közvetítéssel voltak elfoglalva.

'68-ban vezették be a magyar gazdasági reformot, és négy év múlva szívták vissza. A jugoszláv öngazgatási rendszer volt a példa; a helyszínen láthatam, hogy az is csak a rendőrállam álcája, akárcsak a vajdasági magyarok viszonylagos kulturális szabadsága. A kollégiumban a gazdaság nem volt téma. Az egyetemen vitatkoztam csak róla a meggyőzhetetlenül reformellenes maoistákkal; ők Csehszlovákia megszállását is helyeselték.

Tartottunk tőle, hogy a szovjetek bevonulnak Csehszlovákiába; azt, hogy magyar csapatoknak is muszáj lesz, nem kalkuláltuk be, pedig logikus. A bevonulás után biztosnak vettük, hogy a magyar irodalomnak, színháznak és filmnek vége; a mindössze három-négy éve enyhülő cenzúra kíméletlenebb lesz, mint valaha. Mégis ekkor kezdtük az együttműködést a többi kollégiummal, és annyira jól ment, hogy külön be kellett tiltaniuk. Érzékeltünk a hatalom megigásából valamit.

Nem hatvannyolcasok voltunk, hanem hatvankilencesek. Nem volt se balos, se jobbos ideológiánk. Szerettük volna csökkenteni az élősdit, gánccoskodó, gyáva, bornírt káderek hatalmát, akik természetesnek vették, hogy mindent, aminek van egy kis értelme, mindent, ami nem hazug, nem manipuláció, nem giccs, meg kell fúrniuk. Azt követeltük, hogy a Kari Tanács egyharmadrészt diákokból álljon (ezt úgy hívtuk magunk között, hogy egyharmados többség); egyik karról a másikra át lehessen hallgatni; bárki látogathasson általánosan felvehető tárgyakat; a diákok is minősíthessék a tanárokat; mindebből nem lett semmi. Bakos Istvánnak, a hallgatók által választott KISZ-titkárnak mennie kellett.

'69 számos politikai tehetséget dobott felszínre, örvendezve tudtunk rácsodálkozni egymásra. Bordi Károly olyan magas szintű jogi fejtegetést adott elő levezető elnökként a Küldöttgyűlésen, hogy évekig emlegettük. A dömörkapui több napos továbbképzésen Barna (Hargitai) Gábor a fején kendővel, kezében seprűvel, boszorkányosra görnyedve, értetlenül és értelmetlenül motyogó takarítónőként volt annyira lenyűgöző, mint később Hofi Géza a legjobb számaiban. Redő Ferenc rendíthetetlen nyugalma és Trencsényi László alaposága nagyon jól jött a villódzó ideglények között. Mozgalmunk letörése után érzékelttem életemben először, hogy a vereség nem feltétlenül kudarc.

Amikor '65-ben bekerültünk az egyetemre, világnézetre és származásra való tekintet nélkül pontosan tudtuk, miben élünk. Kilenc év telt el '56 óta, amikor Magyarországot magára hagyta a világ. Mindegy, mifélek voltak a szüleink, jobb- vagy baloldaliak, kommunisták, káderek, volt szocdemek, parasztpártiak, Horthy hívei, kulákok, B-listázottak, hívők, hitetlenek, a lényegre tudták. Kényelmes helyzet volt a miénk, gyerekeké: áldozatait letűnt a világ önzésének anélkül, hogy bármit is kellett volna tennünk érte; a szüleink és a nagyszüleink szenvedték meg az egészet. Mindenki hallgatta a Szabad Európát, októberben amerikai segítséget ígértek; hallgattuk tovább, de már nekik se hittünk.

'56 mély tapasztalata lett az egész magyar társadalomnak. Mohácsot csak az akkori ország, vagyis a király szűkebb környezete, az udvar fogta fel – '56 mindenkit megrázott. Nem politikai vagy erkölcsi ez a tapasztalat, hanem egzisztenciális sokk, amilyen legutóbb a Monarchia összeomlásával érte az országot. A munkástanácsok megalakulása, a forradalmi zűrzavar, de leginkább a lassú, hosszan elnyúló megtorlás mindenkit elért valamelyik oldalon.

A magyar lakosságnak az antik végzettel esett találkozása. Mindegy, mit hazudtak hivatalosan, mindegy, kinek mi volt a szubjektív hite és a hamis tudata, mindegy, ki hogyan folytatta megalkuvó életét, a tragikum megtapasztalhatóvá vált az összes politikai, vallási és ideológiai oldalon. A meggyőződéses, hívő – vagy magukat a hitre nagy nehezen ismét rábeszélő – kommunisták ugyanúgy megtapasztalták, mint a merőben karrierizmusban érdekeltek, a vallásosak ugyanúgy, mint az ateisták. A szolgálatteljesítést szintén megélték, és minél bizonytalanabbá váltak, annál dühödtebben álltak bosszút az idealistákon.

Trója elpusztítása után a túlélők Aeneas vezetésével hajón indulnak az új haza felé. Dido szentélyében Trója ostromának festett képét pillantja meg, a hír tehát oda is elért már; Aeneas elborzad, és így kiált fel: „Sunt lacrimae rerum et mentem mortalia tangunt” (*Aeneis, Első ének*). „Van könnyük a tárgyaknak, és a lelket megérinti a halandók sorsa.”

Nem ismertük a részleteket, de tisztában voltunk a lényeggel: a hatalom 1956. november 4. óta **nem legitim**. A legitimitást akaratlagosan, felülről nem lehet megalapozni, legfőljebb korrumpálni lehet a népet, ezt tette az ország eladásáért árán a hetvenes évektől kezdve a kacsintgatósá vedlett Kádár apó. Az ország ezzel ismét belecsúszott a kettős adóztatásba, ami most is tart. Egykor a Habsburgok és a törökök állapotok meg, hogy a másik uralma alá tartozó magyar területen is szedik az adót, a XX. század harmadik harmadától kezdve ugyanezt művelik a térségben az oroszok és németek, akik a kisebb csetepaték és a világháborúk kivételével következetesen fenntartják a szövetségüket a többiekkel szemben.

A kollégiumban kevés volt a párttag, főleg történészek és tudszocok, és nem volt befolyásuk. Nem magától értetődő, hogy a lakosság nagy része nem akart részesülni a hatalomból; akkor sem léptek be a pártba, ha kapacitálták őket, inkább meghúzták magukat egy rosszul jövedelmező, kényelmetlen állásban, holott aki hatalomra akart szert tenni, annak csak jelentkeznie kellett. Ez a jelenség még nincs ábrázolva, a divatos rendszerváltó témákhoz nem kapcsolható, a megalkuvók önigazolását aláásná. Nem jó szembesülni azzal, hogy minden korban létezik erkölcsi mérce, és akadnak, akik az önérdeket nem akarják minden áron érvényesíteni. A karrieristák egymáshoz hasonlóan szövegeltek, betanulták, a többség megadóan mosolyogva hallgatta őket, és megvolt róluk a véleménye. A kötelező ideológiai tárgyakat oktatók pironkodva tudták le az óráikat, és óvakodtak buktatni.

„mi ügyünk rég más ürügye
a valóság alávalóság
valónk
valótlan”

– írta Rózsa Endre.

Ha nem vagyok kollégista, nem ismerem meg a magyar vidék mentalitásait, és megszököm a Bölcsészkarról. Minden egyetemistának kollégiumban kellene laknia, véltem akkoriban, és azóta is így gondolom. A kollégiumot egykor 80 főre tervezték, mi sem voltunk sokkal többen; a lányokat '68-ban átvitték a Ménesi út másik oldalára, elkészült az a villa, amely húsz év múlva Bibó Kollégium néven hírhedett el; akkor cserélték díványra az emeletes ágyakat; kevesebben fértünk el egy szobában, sajnáltam.

80-120 fő egy falu lakossága, a viszonyok közvetlenek, mindenki mindenkit ismer; ezt hordjuk a génjeinkben. Mindegy, hogy arról nevezetes, mint Oswald László, hogy a vacsorát a menzán túl forrónak találva futva vitte a kollégiumba (villamosra nem szállhatott vele), és otthon ette meg, vagy arról nevezetes, hogy megnyerte a bitang nehéz tolmácsversenyt, mint a későbbi tanszékvezető, a hallgató angolos Heltai Pál, akivel szintén laktam egy évig. Különleges individuumok gyűjteménye volt a kollégium, és számos ügyben valóságosan működhetett az önkormányzat. A diákbizottság döntött a szobaelosztásról, hozzászólt a szociális kérdésekhez, és fegyelmi határozatokat hozhatott. Egyetlen esetre emlékszem, amikor egy rajtakapott tolvajt a diákbizottság határozata ellenére mégsem azonnal rúgtak ki, csak a következő tanévben, mert párttag volt. A diákbizottság abba is beleszóllhatott, hogy a kollégiumba milyen előadókat hívjanak meg óraadónak. Tóth Gábor érdeme a szakkollégiumi rendszer felélesztése, támogatta a Studium Generálét, a falujárást, a kollégisták külföldi kirándulásait és mindent, ami a hagyományból értelmesnek bizonyult. '68-'69-ben semmiben sem akadályozott minket, tartotta a hátát, a kollégiumi pártsejt áskálódásait ravasz semmitmondással szerelte le. Minden ünnepi beszéde megfontoltan hosszú volt és unalmas. Basszbaritonjával, lassú mozgásával operaénekesnek is állhatott volna. Ártatlanul nézett a világba az a nagydarab ember, igazgatóként persze köteles volt rendszeresen beszámolni a béemes összekötőjének, de közben rendíthetetlenül építette a kollégiumot több mint negyedszázadon át. Nem értem, miért nincs emléktáblája.

1990. április közepén, pár nappal az országgyűlési választás után barátommal, a szintén kollégista Margócsy Istvánnal (az édesapja is kollégista volt) mentünk az utcán, a másik oldalon szembejött Gergely András volt kollégista, Szabad György parlamenti elnök tanítványa, aki az új Parlamentben az MDF képviselője, majd nagykövet lett. Meglátott minket, átmosolygott, és ujjával V betűt formázva intett. Mi ugyancsak V betűt formázva vissza-integeztünk.

Gergely tovább ment, mi megálltunk, egymásra néztünk, egyszerre mondtuk ki, hogy ha valamelyik pártba kéne belépnünk, leginkább még mindig az MDF-ben volna a helyünk, és egyszerre mondtuk ki azt is: „ha nem lenne benne olyan sok az antiszemita”.

1969. november 13-án kettős születésnapot ünnepeltünk egy Vörös Hadsereg úti házban Margittay Áginál, Bakos Istvánét és Follinus Gáborét. Bakos még bölcsészkarri függetlenített KISZ-titkár volt, a magyar-orosz szakos Follinus Gábor pedig barátunk, és a felesége, Bíró Mari révén a *Kari Híradó* nevű stencilezett lap tanácsadója. Sok barát jött össze, az új KISZ-bizottság tagjainak nagy része, meg Könczöl Csaba. Erre az alkalomra Bíró Marival és Weltner Mariann-nal összeütöttem egy *Harakiradó* című paródiát és felolvastuk; az egyetlen példányban gépelt művet Bakos Pistának ajánlkoztuk. Sok mindenről beszélgettünk; Szolzsenyicin éppen megint írt valamit, és úgy véltem, hogy ki fogják rúgni a Szovjetunióból; Follinus és Könczöl biztos volt benne, hogy ezt már nem merik megtenni. Miért ne mernek? – kérdeztem én. Négy év múlva kiutasították.

Hajnaltájban szedelőzködtünk, és több csoportban távoztunk. Még nem járt a busz. Valamitől szagot kaptam, és nem a Moszkva tér felé indultam, hanem fel a Pannónia Stúdió felé. A szemközti mellékutcában egy nagy tejszállító teherautó parkolt. Kérdeztem, van-e a közelben közért. Azt mondták, nincs. Arra gondoltam, amire a Szolzsenyicint ismerő orosz szakos gondolhatott – *Az első kör* végén „hús” feliratú teherautókban viszik a rabokat Moszkván keresztül –, vagyis hogy a tejszállító csakis lehallgató lehet. Gyanúmat megosztottam a többiekkel, kétellyel fogadták. Még nem járt a busz, gyalog indultunk a Moszkva tér felé. Egy fekete, elsötétített kocsi lépésben haladt mellettünk. Megálltunk, a kocsi is megállt. Megvártuk az első buszt, és valahány megállóban megállt, a fekete kocsi is megállt a busz mögött, és nem előzte meg. Könczöllel a Moszkva téri végállomáson ácsorogtunk egy ideig, meghánytuk-vetettük a dolgot, aztán a következő busszal

visszamentünk a házba, a lányok még mosogattak; elmondtuk, hogy az egész estét lehallgatták; hitték is, nem is; a *Harakiradó* egyetlen példányát elégettük a konyhában, hogy ne maradjon bizonyíték.

Nem jutott eszünkbe, hogy a felolvasásunkat úgyis felvették.

Őrült mennyiségű adatot tároltak, hogy legyen elég anyag, ha megrendezik a következő pert. Szorgos munkálkodásuk pontosan annyira volt észszerű, mint az, hogy elégettük a paródiát: réges-rég a koholmányok gyártása volt divatban, ahhoz pedig a tények fölöslegesek. Amiből az a tanulság, hogy mind a hatalom, mind a nép elavult kategóriákban gondolkodik, és nem képes lépést tartani a korrallal.

Az elhülyülés, amin a merőben politikai nézetekben való gondolkodást értem, a hetvenes évek vége felé kezdte előnteni az agyakat, és a rendszerváltással vált kizárólagossá. Akkor tudták a magyarok a legtöbbet, amikor '56 után a lehető leghamisabb irodalmat, színházat és filmet tálalták fel nekik nagy csinnadrattával.

E hazug műveknek óriási sikerük volt, ami a kor egzisztenciális létérzékelésén mit sem változtatott. A legderűsebb magyar vígjátéknak, a *Liliomfinak* 1949 decemberében, Arad után két hónappal volt a bemutatója; '56 után az első nagy sikert az *Irány Caracas* című bohózata aratta '57 elején; a közönség felejteni akart, mert volt mit felejtenie.

Amit én földobtam madárnak
mind visszahullt rám – kőnek.
Máig sem tudom: nyíltabb égbolt
vagy szív kell hozzá könnyebb.

Máig sem tudom: szemem ágát
mért fosztotta ki végképp
minden elfútt-levélnyi távlat,
hulló-gyümölcsnyi mélység.

Most varjakat csapkod a szél:
riadtan égre szállnak,
örvénylő pernye-rongyai
a széttaposott nyárnak.

Még eszelős fák állanak:
gyökér, ág s minden ízük
még markolja a kék magast,
s a mélyt is: szinte izzik!

De már hadak surrannak el
alant, a televényben,
fölöttük fű taréja fut,
majd megmered fehérén.

S kipattogja kő-szemeit
a fürkész napraforgó.
Visszhangzó üveg-ketyegéssel
telik a sziklahordó.

A terméketlen kín egét
sasok ekéi szántják!...
...Ki akaszt végre már belé
egy értelmes barázdát?!

Sosem halunk meg ezen a csatatéren,
Mert nem csatatér ez, s mi nem harcolunk.
Csak kínjában megrepedt föld ez itt, dehogyan is lövészárkok.
Mesebeszéd, hogy ágyú tátog, csak kitárt szánkat szövi be a pók.

Sosem halunk meg ezen a csatatéren,
A kelő Hold süt rá, hogy négy sarka fölfelé kunkorodik.
Csak legelő ménes ez itt, ki eszelte ki hogy ezek mind a mi paripáink
Patáikkal vérbe-torpantva a hirtelen csönd szobraiként

Sosem halunk meg ezen a csatatéren,
Mi még sohasem jártunk erre, s ha jól emlékszünk, nincsen is.
Csak lábnyomainkat keressük, lépésenként, egy levelet csak,
Melyet tékozlón itt-hullattunk, s nélküle most már nem lehetünk.

Sosem halunk meg ezen a csatatéren,
itt csak a vadkrumpli bokra kotol élemedett kék tojásain,
A sík közepét, mint a szökőkút, fürtökben törik át a hangyák,
Tábornokaink vigyázban állnak, piros csík issza föl tenyerüket.

Az elsüllyedt csatatér ez összes kellékeivel és figuráival
A kiszántatlan álmok, a jövőendő létszomjában élők helye.
Az elevenek köztemetője a holtak nyüzsgő tartománya
S ama álbölcsek hona, akik kavicsot ültetnek szívünk alá.

Sosem halunk meg ezen a csatatéren,
de hát miért csatatér ez, ha nem csatatér,
Ha csak a tenger kaszálja a lábon álló eget,
Ha csak a kalászkok nőnek fejjel lefelé.

Rózsa Endrétől idéztem. Egy évig Eötvös-kollégista volt ő is.

'69 tavaszán, az új Kari KISZ-bizottság létrejöttékor úgy gondoltuk, hogy talán most sikerül kihoznunk a *Tiszta Szívvel* következő számát. Azt javasoltam az Alkotókörben, hogy a műveket ugyanúgy a Kari Olvasóba adják le a könyvtárosoknak a szerzők, mint a felolvasóestek anyagát, és aki szavazni akar arról, mi kerüljön be az antológiába, ekkor és ekkor az Alkotókörben jelenjen meg. Javaslatomat megszavazták. Sokan adtak le anyagot, még többen olvasták el, és az Eötvös Klub alagsora megtelt alkotókkal és olvasókkal. Sorra vettük a műveket, kézfeltartással szavaztunk, könnyű volt megszámolni. A közönség, mint vártam, kevésbé volt szűkkeblű, mint akár-mely szerkesztő. Ennél demokratikusabb szerkesztés sose volt még Magyarországon. A beszavazott kéziratokat annak rendje és módja szerint beadtuk a cenzúrára, ami a Rektori Hivatalt és a KISZ-bizottságot jelentette. A KISZ hónapokig hiába keresett véleményező tanárt, sorban elhárította Tolnai, Koczás, Mezei, Király, Pándi, Szabolcsi, a Rektori Hivatal pedig szóba sem állt velünk.

Tolnai Gábornak volt oka elhárítani a felkérést, a betiltott 1966-os szám az ő védnöksége alatt jelent meg, nem bizonyult elég ébernek. Abban a számban Haraszti Miklós és Kis(s) János vitázott Sánta Ferenc regényeiről, és horribile dictu még '56-ot is emlegették, minthogy Sánta írt róla. Nem volt az írásaikban betiltanivaló, de ha semmit sem tiltanak be, a cenzorok rosszul alszanak.

Ősszel végre Nagy Péter vállalta a lektorálást. A tragikumról szóló rövid tanulmányomat ekként minősítette: „nagy mellényű üres fecsegés”. (E szavakat két év múlva beemeltem *Kedves Petrovics elvtárs!* című, hexameterben írt paródiámba.) Amúgy az egész anyagot siralmasnak találta és visszadobta. Aczél György azon dühöngött a bölcsészkar Tanácssteremben tartott novemberi gyűlésen, amikor az egész mozgolódás nyakára léptek, hogy a *Tiszta Szívvel*-számot – amely meg se jelent – kollektíve szerkesztettük, nem voltak felelős szerkesztők és felelős főszerkesztő, és ezzel nyíltan kétségbe vontuk a Párt irányító szerepét. A hóbörgésünket, jelentette ki Aczél, a Szabad Európából és a kávéházakból irányították. A kollektív szerkesztés ötletadójaként voltam jelen, illett megszólalnom. Minket nem manipulált senki, mondtam, de ha ilyen hangon beszélnek velünk, akkor elérhetik, hogy Nyugatról manipuláljanak. Szavaim nem maradtak hatástalanok: pár nap múlva a Belvárosi Kávéházat és a New Yorkot tatarozás címén évekre bezárták. A továbbiakban elkerültem, hogy Aczél Györggyel egy légtérben tartózkodjam.

Az Alkotókör tagsága ezután háromtagú szerkesztőbizottságot választott, amit a részben új KISZ-bizottság hagyott jóvá. A kéziratokat már nem lehetett a Kari Olvasóban leadni, a KISZ-bizottságon gyűjtötték, a közönség nem láthatta. Volt előnye a huzavonának, az új anyagok közé került Petri György verse, a szerzőt nem ismertük, a kéziratot Tábor Ádám hozta. A Kilenceket, akiknek az antológiája '69 végén jelent meg, eleve nem közhettük, már nem voltak egyetemisták.

A Nagy Péter által kifogásolt tanulmányomat (*A drámai végzetről*) visszattettem az anyagba; abban bíztam, hogy lusta lesz még egyszer elolvasni. Így is történt, áthárította Weber Antalra, aki váratlanul minden írást jóváhagyott, annak ellenére, hogy valóban nem volt mit kicenzúrázni belőle. A neve lektorként a kolofonra is rákerült. Kifogásolt tanulmányom lényege: nem az a tragikus, ha egy hősnek valamit nem sikerül elérnie, hanem az, ha azt kell elkövetnie, amit el akart kerülni. '78-tól Nagy Péter Világirodalmi Tanszékén tanítottam '91-ig, tételem igazát a nagy tragédiákon bizonyítottam, senki sem nehezményezte.

Minimum három szerkesztőt akartak látni odafönt. Mózsi Ferenc az álnévét adta mint szerkesztő, plusz egy novellát; Papp József az igazi nevét adta, aminek fejében egy versét is le kellett hozni; ő később Sárándi álnéven publikált. Néhány KISZ-cenzor írása is belekerült a lapba, Magyarországon éltünk. Főszerkesztőt nem jelöltünk meg, bár az én nevem szerepelt legfelül. A kiadvány nem viselhetett sorszámot, észre ne vegyék a sasszemű olvasók, hogy két szám között négy év telt el. Szerkesztőtársaim az ízlésüknek megfe-

lelő jelölteket erőltették, a közönségzavazat kontrolljától immár szabadon. Körmöm szakadtáig ragaszkodtam Petri *Zátony* című versén kívül Szilágyi Ákos és Tábor Ádám verseihez, Tábor Ádám Tandori-tanulmányához, Bereményi *Történelem* című novellájához és Csaplártól a *Hídépítőkhöz*.

Petri sorait sokszor idézték később:

... Idő, a te időd.
A pusztulásé. – A bűnbánaté.
Idő. A te időd:
megtalálni
az ajtót, amely innen kifelé.

2.

Ez nem ideje semminek...

3.

...Már két tavasz csúfolta meg halálod,
már két tavasz. Megálllok
a feslett virulásban –
mint színes, buja rongy:
hasadozik, burjánzik.
Az ember csak szipog, fújtat, beszél –
Eszébe jut-e, ami hiányzik?

Gyűrött újságlapot zörget a szél.

Pulóvert kötnek, látod? Félnek:
a villamos előtt megállnak.
Megszámolják a visszajárót,
új patront tesznek a szifonba,
örülnek, mikor igazuk van.
Bizonytalankodnak soká,
mikor szombatig kölcsönkérik.

Mit gondolok én, hogy még élek?

A *Tiszta Szívvel* második száma Utassy verseivel 700 példányban jelent meg, az összevont harmadik-negyedik 1500 példányban, azt már érdemes volt betiltani. Az utolsó, 1970 elején megjelent ötödik sorszámú és példányszámú titok maradt. Négy évig hadakoztunk érte. Jó mulatság, férfimunka volt.

Egyetlen zugot találtam az országban, ahol megvan a *Tiszta Szívvel* első, második és összevont harmadik-negyedik száma; az általunk összehozott ötödik szám ott sincs meg. A zug neve Országos Széchényi Könyvtár, hamarosan felszámolják.

© Fortepan, Bojár Sándor, 1968